

Chráněná území ve světě: současný stav a perspektivy dalšího vývoje

Jan Plesník, František Pelc

*Conservation is a state of harmony
between men and land.*

Aldo Leopold: Conservation (1938)

Řekne-li se *ochrana přírody*, značné části veřejnosti se vybaví nejrůznější tabule s nápisem *chráněné území*. A není divu. Územní ochrana patří nejen v České republice mezi nejstarší a současně nejrozšířenější způsoby péče o přírodní a krajinné dědictví. V poslední době se ale častěji objevují rozmanité názory na to, zda chráněná území skutečně plní svůj účel a zda by

si uvedený přístup nezasloužil alespoň významnou renovaci (BHOLA *et al.* 2020, FENG *et al.* 2021, WALSH 2021, JONES *et al.* 2022, RAYMOND *et al.* 2022, ROBSON *et al.* 2022, Wauchope *et al.* 2022, WILLIAMS *et al.* 2022, ZENG *et al.* 2022). Nabízí se proto otázka, jaký je současný stav chráněných území v celosvětovém měřítku a zejména co víme o jejich reálné účinnosti.

Mlžný les, který se zachoval v kostarickém národním parku Chirripó, patří k původním biotopům. Foto František Pelc

Co mají chráněná území za sebou

Dnes nejpoužívanější pojetí původně navržené IUCN – Mezinárodní unie ochrany přírody definuje chráněné území jako jasně vymezený geografický prostor, právními a jinými účinnými prostředky uznávaný, určený a spravovaný tak, aby se v něm dosáhlo dlouhodobé ochrany přírody a s ní souvisejících ekosystémových služeb a kulturních hodnot (DUDLEY 2008).

Za vůbec první chráněné území v uvedeném soudobém pojetí ve světě považujeme německý ostrůvek Vilm u Rujany, kde byly zásahy člověka omezeny právě z důvodu zachování přírodního prostředí již v roce 1812. Nicméně již 12 000 let předtím lidé záměrně nevyužívali určité různé velké plochy. V tomto případě ale nešlo o udržení jejich přírodních a krajinných hodnot, ale dělo se tak z náboženských či kultovních důvodů nebo jako důsledná ochrana přírodních zdrojů vlastníky před využíváním někým jiným. Samozřejmě, že obecný strategický cíl péče o přírodní a krajinné dědictví zůstává od jejího zrodu v první polovině 19. století jednoduchý a výmluvný zároveň: více chráněných území přírody. Opravdový rozmach územní ochrany, zejména vyhlásování národních parků v americkém pojetí, nastal v 50. letech 20. století, kdy se vytváření reprezentativní soustavy chráněných biotopů/ekosystémů/typů krajinného pokryvu stalo na tři desítky let hlavním paradigmatem ochrany přírody (PLESNÍK 2012, 2022). Od té doby roste z celoplanetárního pohledu exponenciálně jak počet oficiálně zřízených chráněných území, tak jejich celková rozloha.

Současný přístup chápe chráněná území jako klíčovou strategii pro zachování život podporujících procesů v přírodě, jejichž přínosy lidem jsme si zvykli označovat nejčastěji jako ekosystémové služby. Zdůrazňována je i úloha chráněných území při snižování dopadů globálních změn, zejména měnícího se podnebí, a přizpůsobování se jak naší civilizace, tak přírodního prostředí těmto změnám. Jednoduše řečeno, chráněná území by měla být prospěšná nejen přírodě samotné, koneckonců proto byla zřízena, ale i občanům, zejména místnímu obyvatelstvu.

Podívejme se nyní na aktuální statistické údaje. K 15. 7. 2022 na Zemi existovalo celkem 271 140 ploch, které splňují výše uvedené nejuznávanější pojetí chráněného území a jsou současně zaneseny do Světové databanky chráněných území (WDPA) spravované

Před vypuknutím syndemie covid-19 navštívilo chráněná území ve světě podle uznávaných odhadů na 8 miliard turistů. Redwoodský národní park na severu Kalifornie proslavily nejvyšší stromy světa sekvoje vždyzelené (*Sequoia sempervirens*) s obřími obvody. Foto František Pelc

společně Programem OSN pro životní prostředí (UNEP) a IUCN. Z nich 253 359 chrání vybrané výseky souše a vnitrozemských vod. Jejich celková rozloha představuje úctyhodných 21 295 950 km², což odpovídá 15,78 % globální souše: je tedy srovnatelná s plochou celé Severní Ameriky. Mořské ekosystémy nalézají ochranu v 17 781 plochách zabírajících dohromady 29 452 489 km² (8,13 % plochy moří na naší planetě). V částech moře spravovaných jednotlivými státy dosahuje tento podíl slušných 18,6 %, kdežto v mezinárodních vodách zůstává situace výrazně méně příznivá (1,44 % – IUCN & UNEP 2022, cf. PLESNÍK & HANEL 2021). Je jen těžko k uvěření, že ještě začátkem 60. let 20. století odpovídala plocha všech chráněných území ve světě pouze rozloze Velké Británie, tedy přibližně 250 000 km² (DUDLEY l.c.). Zejména v důsledku zřizování obrovských mořských rezervací se celková plocha chráněných území na Zemi rozrostla od roku 2010 o více než 21 milionů km², což odpovídá plným 41 % dnešní celkové rozlohy chráněných území a dvojnásobku Evropy (IUCN & UNEP 2022).

V hromadných sdělovacích prostředcích často zmiňovanou mezivládní iniciativu vyhlásit jako součást Strategického plánu Úmluvy o biologické rozmanitosti (CBD) do roku 2030 chráněným územím 30 % povrchu naší planety podporovalo k 1. 7. 2022 více než sto států, mezi nimiž nechybí ani sedm hospodářsky nejvyspělejších

zemí světa, a v souladu s přijatou Strategií v oblasti biologické rozmanitosti do roku 2030 ani Evropská unie (HAC 2022). Navíc zejména někteří akademici a nevládní organizace, ale také hlava katolické církve prosazují názor nedávno zesnulého amerického vědce Edwarda Wilsona, aby se v chráněných územích nacházela rovnou celá polovina povrchu Země (WILSON 2016), a to nejpozději do roku 2050. Uvedené cíle si získaly jak příznivce zdůrazňující mj., že mohou současně napomoci zmírňovat dopady změn podnebí a přizpůsobovat se jim (TALLIS et al. 2018, DINERSTEIN et al. 2019, 2020, WALDRON et al. 2020, YANG et al. 2020, UNEP 2022, ZENG et al. l.c.), tak odpůrce upozorňující kromě jiného na jejich možné dopady na globální produkci potravin, lidské zdraví a práva domorodého obyvatelstva, které v současnosti spravuje přinejmenším čtvrtinu zemské souše včetně třetiny chráněných území (BÜSCHER et al. 2017, MEHRABI et al. 2018, SCHLEICHER et al. 2019, VISCONTI et al. 2019, COUNSELL 2022, HENRY et al. 2022). Dlouho očekávané rozhodnutí má padnout v prosinci 2022 na 15. zasedání konference smluvních stran CBD v kanadském Montrealu.

Chráněné území je účinné, když...

Uvedené údaje mohou v čtenářích snadno vyvolat dojem, že s globální územní ochranou je vše

Národní park Ichkeul na severu Tuniska byl v roce 1980 vyhlášen lokalitou světového dědictví. Kromě jezera významného pro tažné ptáky v něm najdeme i zalesněnou hornatou krajinu. Foto Jan Plesník

Národní vulkanická památka Mount St. Helens (450 km²) v Kaskádovém pohoří v americkém státě Washington vznikla po výbuchu sopky v roce 1980: erupcí poničené území bylo zcela ponecháno samovolným přírodním silám s úspěšnou obnovou lesních ekosystémů. Foto František Pelc

v naprostém pořádku a na víc než dobré cestě. Bohužel tak tomu není. Již delší dobu zůstává pomyslnou Achillovou patou chráněných území jejich účinnost (PLESNÍK 2008).

Zvyšující se počet chráněných území ve světě stejně jako celková plocha, kterou zaujímají, nemusejí být ukazatelem jejich účinnosti. Přestože údaje o podílu na celkové rozloze státu nebo kontinentu bývají poměrně dobře dostupné a jsou srozumitelné i široké veřejnosti a řídícím pracovníkům, nevypovídají o stavu, změnách a vývojových trendech biologické rozmanitosti,

ekosystémových služeb nebo o vzájemné propojenosti (konektivitě) chráněných území.

Účinnost chráněných území v širším smyslu vyjadřuje, do jaké míry plní příslušný národní park, přírodní rezervace nebo chráněná krajinná oblast cíle, pro něž byly zřízené, zatímco v užším pojetí zachycuje poměr mezi výstupy péče o chráněné území a úsilím jich dosáhnout (Hockings *et al.* 2006). V důsledku přehřšle kategorií chráněných území, různorodosti péče o ně a nejrůznějších cílů ochrany přírody bylo navrženo na 70 metod hodnocení účinnosti územní ochrany (Hockings

2003, Leverington *et al.* 2010a, 2010b, Rodrigues & Cazalis 2020, IUCN & UNEP *l.c.*).

Záleží tedy na tom, nejen prostřednictvím jaké složky přírodního prostředí účinnost územní ochrany hodnotíme, ale i jakým způsobem. Zatímco část studií dochází k závěru, že chráněná území zajišťují další existenci biodiverzity a omezují negativní dopad činitelů ji ohrožujících (JOPPA & PFAFF 2011, BARNES *et al.* 2016, GILL *et al.* 2017, VIMAL *et al.* 2021, FENG *et al. l.c.*, MACKINNON *et al.* 2020, PACIFICI *et al.* 2020, CHEN *et al.* 2022), jiné tvrdí pravý opak (GASTON *et al.* 2008,

Chráněná území zabírají 40 % území Chorvatska. Turisty z České republiky vyhledávaný chorvatský národní park Plitvická jezera se v důsledku bojů během balkánské války ocitl v letech 1993–1997 na Seznamu světového dědictví UNESCO v nebezpečí. Foto Jan Plesník

Národní park Kaziranga se nachází v indickém státě Ásám a vyniká bohatou flórou a faunou v zaplavované nivě veletoku Brahmaputry. V parku se podle posledních údajů vyskytuje na 2600 nosorožců indických (*Rhinoceros unicornis*), což představuje dvě třetiny světové populace. Foto František Pelc

CRAIGIE *et al.* 2010, VENTER *et al.* 2014, PIMM *et al.* 2018, WILLIAMS *et al. l.c.*). Mnohá chráněná území sice mohou účinně chránit biotopy, ale již nikoli populace volně žijících živočichů (GELDMAN *et al.* 2013). Jak se dá předpokládat, investice a odpovídající péče zlepšují účinnost územní ochrany (GELDMANN *et al.* 2015, WAUCHOPE *et al. l.c.*). Platí, že státy s nižší intenzitou zemědělství, vyšším hospodářským růstem a lépe fungující veřejnou správou vykazují vyšší účinnost chráněných území (SHAH *et al.* 2021).

Protože analýzu účinnosti územní ochrany v globálním měřítku dosud z různých důvodů k dispozici nemáme, zatím bylo vyhodnoceno na 55 000 chráněných území tvořících 18 % jejich celkové rozlohy (RODRIGUES & CAZALIS *l.c.*). Zatím nejrozsáhlejší analýza zahrnující 12 315 chráněných území ve 152 státech došla k závěru, že ačkoliv řada chráněných území dokáže čelit lidskému tlaku, v posledních patnácti letech nebyl vzorek chráněných území v tomto směru v průměru účinnější než nechráněná krajina (GELDMANN *et al.* 2019). V lokálním měřítku bývá biodiverzita, přesněji řečeno druhová bohatost (počet druhů) a početnost (abundance) sledovaných druhů, přece jen vyšší v chráněných územích než v jejich okolí (GRAY *et al.* 2016).

Co ztěžuje účinnost chráněných území v globálním měřítku

Důvodů, proč chráněná území neplní své poslání, najdeme hned několik a jejich podrobnější diskuse přesahuje rámec tohoto příspěvku. Přibližně třetina celkové plochy chráněných území na naší planetě již v současnosti čelí intenzivnímu tlaku naší civilizace (JONES *et al.* 2018). Chráněná území většinou vznikala bez systematického plánování, narázově a z estetických pohnutek. K tomu připočteme, že bývají nezřídka vyhlášována nikoli v místech, kde by to bylo potřeba, ale v oblastech, v nichž se jejich zřízení nedostává do rozporu s jiným využitím území, jednoduše řečeno, kde nikomu nevádí (BALDI *et al.* 2017, VENTER *et al.* 2017). Současně četná chráněná území, zejména v hustě zalidněných hospodářsky vyspělých částech světa, sice udržují cenné části přírody, ale na malé, z pohledu účinné péče nezřídka nevyhovující rozloze. V Evropě nepřesahuje 67 % suchozemských chráněných území plochu jednoho čtverečního kilometru (BISE 2022).

Jak ukázala syndemie nemoci covid-19, nedoceněný význam pro lidské zdraví mívají zelené plochy na okraji města, jako je přírodní park Prokopské a Dalejské údolí na jihozápadním okraji Prahy. Foto Jan Plesník

Není žádným tajemstvím, že chráněná území ve světě trpí nedostatkem financí. Údaje z 2167 chráněných území tvořících 23 % zemské souše pod územní ochranou potvrzují, že méně než čtvrtina z nich má k dispozici jak odpovídající rozpočet, tak potřebný počet zaměstnanců – a to se jedná o situaci před vypuknutím syndemie nemoci covid-19 (COAD *et al.* 2019). Zopakujeme, že přínosy ze skutečně účinné soustavy chráněných území na souši a na moři mohou být přinejmenším 100krát vyšší než náklady na její vytvoření a péči o ni (BALMFORD *et al.* 2002). Přitom vlády celého světa utratí ročně na činnosti, které mohou poškozovat biodiverzitu, 5–6krát více financí, než kolik investují do její ochrany (OECD 2020).

Bohužel se nezdá, že by se situace měla v blízké budoucnosti změnit. Zabor chráněných území nebo jejich částí a přeměna zemědělské a lesnické plochy bude pokračovat, přičemž se ještě urychlí (GELDMAN *et al.* 2019). I přes nemalou snahu některých států o vzájemné propojení chráněných území a o jejich funkční začlenění do okolní krajiny představuje v celosvětovém měřítku i nadále více než 90 % chráněných území ostrovy přírodního nebo přírodě blízkého prostředí izolované v člověkem pozměněné krajině (WARD *et al.* 2020). S dopadem invazních nepůvodních druhů se potýká územní ochrana doslova po celém světě (LIU *et al.* 2020). Na druhou stranu se ukazuje, že dobře spravovaná

chráněná území mohou být účinná v péči o cílové druhy bez ohledu na změny podnebí (LEHIKONEN *et al.* 2019).

Zamyšlení místo přemoudřelého závěru

Abychom nebyli nesprávně pochopeni. Netvrdíme, že územní ochrana už svou roli v ochraně globální biologické rozmanitosti sehrála, a ani nehorujeme pro to, aby nevznikala další nová chráněná území. Právě naopak, pro zachování biodiverzity v často nečekaně rychle se měnícím světě jsou a určitě ještě více budou promyšleně vybraná, vhodně umístěná, dobře spravovaná a dlouhodobě životaschopná chráněná území naprosto nezbytná. Jsme ale bytostně přesvědčeni, že vyhlášovaná chráněná území by měla mít – až na výjimky, kdy nás tlačí čas – od samého začátku zajištěnou odpovídající péči a že místo časté honby za co nejvyšším počtem chráněných území a jejich maximálním podílem na celkové rozloze státu, kontinentu, zemské souše či moře bychom měli více pozornosti věnovat tomu, aby péče o plochy proklamativně sloužící zachování přírodního a krajinného dědictví byla skutečně kvalitní (cf. MACKINNON *et al.* 2021). Jinak řečeno, přednostně bychom měli usilovat o důsledné zlepšení péče o stávající chráněná území, zejména z pohledu jejich

Národní park Hinchinbrook Island v tropickém Queensladu zabezpečuje další existenci jednomu z nejhrožejších typů ekosystémů – mangrovovým porostům. Také tato plocha ležící na severovýchodě Austrálie byla zapsána na Seznam světového dědictví UNESCO. Foto František Pelc

reprezentativnosti, účinnost a konektivitu, tak jak ostatně o tom vysloveně hovoří také již zmiňované navržené a v současnosti vyjednávané cíle Strategického plánu CBD (UNEP 2021, 2022, cf. MAXWELL *et al.* 2020, ADAMS *et al.* 2021, GELDMANN *et al.* 2021). Záměrně si pomůžeme mnohokrát opakovaným tvrzením, že méně bývá někdy více a že je na čase, aby kvantita začala přerůstat v kvalitu.

Navíc ani dobře umístěná, odpovídajícím způsobem financovaná a účinně, mj. za účasti

zainteresovaných stran spravovaná chráněná území ale sama o sobě nestačí. Odpovídající péče o širší nechráněnou krajinu, zejména zajištění její vhodné struktury a fungování („zdraví“), by měla nezastupitelnou úlohu soustavy chráněných území různých kategorií v tomto smyslu doplňovat. Ale to je již další, byť v něčem obdobný příběh. ■

Seznam literatury najdete na www.casopis.ochranaprirody.cz

Podle posledních údajů leží 77 % areálu rozšíření geparda (*Acinonyx jubatus*) v současnosti mimo chráněná území: tři ze čtyř afrických gepardů se tak vyskytují v nechráněné krajině Foto Jan Plesník

CHRÁNĚNÁ ÚZEMÍ A ZMĚNY PODNEBÍ

Jestliže chráněná území nejrozličnějších kategorií zabírají více než šestinu zemské souše a dvanáctinu rozlohy světového oceánu, zcela zákonitě se jim nemohly vyhnout dopady přičítané probíhajícím a očekávaným změnám podnebí. Již dnes působí měnící se klima na některá chráněná území do té míry, že nechrání to, co by chránit měla a pro co byla zřízena (SCHEFFER *et al.* 2015). Řada druhů fauny a flóry, zejména chladnomilné taxony, v nich totiž již nenajde vhodné prostředí. Navíc se oprávněně předpokládá, že zvýšení průměrné teploty o 2 °C ve srovnání s obdobím před začátkem průmyslového rozvoje přetvoří do roku 2050 prostředí v 58 % chráněných územích světa (DOBROWSKI *et al.* 2021) a že se další posuny areálu rozšíření budou týkat více druhů těžících z územní ochrany než v současnosti (HOLSINGER *et al.* 2019). Nicméně zatím se nezdá, že by nově příchozí organismy dokázaly plně nahradit v důsledku změn podnebí původní vymizelé (FUENTES-CASTILLO *et al.* 2019).

Variabilita klimatu zatím dopadá nejvíce na malá chráněná území v nižších nadmořských výškách s malou rozmanitostí neživého prostředí a velkým tlakem lidské civilizace a na výše položené rozlehlé národní parky, chráněné krajinné oblasti a další kategorie územní ochrany vyznačující se vysokou geodiverzitou a malými civilizačními dopady (HOFFMANN & BEIERKUHNLEIN 2020, HOFFMANN 2022).

Byla již navržena hned celá řada nejrozličnějších postupů, jak smysluplně zmírnit důsledky klimatických změn na chráněná území nebo jak je uvedeným závažným procesům vhodně přizpůsobit (HANNAH *et al.* 2007, HUNTLEY 2007, ARAÚJO 2009, PLESNÍK 2009a, 2009b, RANNOV *et al.* 2014, THOMAS & GILLINGHAM 2015, GROSS *et al.* 2016, MARQUET *et al.* 2019): jejich uplatňování v praxi ale zatím – eufemisticky řečeno – výrazně pokulhává. Přitom právě zmiňovaná skutečnost může rozhodnout o účinnosti územní ochrany již v blízké budoucnosti (ELSEN *et al.* 2020, PARKS *et al.* 2022).